"IS'HOQXON IBRAT MAQOLASIDA ILM-FAN TARAQQIYOTI TARANNUMI"

Normengliyeva Dilnoza Baxtiyor qizi
TerDPI O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Is'hoqxon Ibratning "Eski maktablar xususida" asari asosida ilm-fan taraqqiyoti g'oyalarining badiiy-publitsistik ifodasi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda muallif tomonidan eski maktab tizimining samarasizligi, undagi metodik va mazmuniy kamchiliklar, shuningdek, zo'ravonlikka asoslangan o'qitish usullarining salbiy oqibatlari ochib beriladi. Ibratning yangi usul maktablarini joriy etish haqidagi qarashlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan asoslanib, ta'limda tizimlilik, natijadorlik va insonparvarlik tamoyillarining ustuvorligi ko'rsatib beriladi. Maqolada, shuningdek, savodxonlikni oshirish, zamonaviy ilm-fanni, jumladan, Yevropa va rus ilmlarini o'zlashtirish zarurligi muallif konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: Is'hoqxon Ibrat, jadidchilik, ilm-fan taraqqiyoti, eski maktab, yangi usul maktabi, ta'lim tizimi, pedagogik islohot, savodxonlik, ma'rifatparvarlik, publitsistika, didaktika, ta'lim metodikasi, ijtimoiy taraqqiyot.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ отражения идей развития науки и образования в произведении Исхаккона Ибрата "О старых школах". В исследовании рассматривается критика автором неэффективности традиционной системы обучения, раскрываются её методические и содержательные недостатки, а также негативные последствия методов преподавания, основанных на принуждении. Взгляды Ибрата на внедрение новометодных школ обосновываются с научно-педагогической

точки зрения, при этом подчеркивается приоритет системности, результативности и гуманистических принципов в образовании. В статье также интерпретируется необходимость повышения уровня грамотности и освоения современных научных знаний, включая европейскую и русскую научную традицию, как важной составляющей концепции автора.

Ключевые слова: Исхакхон Ибрат, джадидизм, развитие науки, традиционная школа, новометодная школа, система образования, педагогическая реформа, грамотность, просветительство, публицистика, дидактика, методика обучения, социальное развитие.

Annotation: This article provides a scholarly analysis of the representation of scientific and educational progress in Ishaqkhan Ibrat's work "On the Old Schools". The study examines the author's critical evaluation of the inefficiency of the traditional schooling system, highlighting its methodological and substantive shortcomings, as well as the negative consequences of coercion-based teaching practices. Ibrat's views on the introduction of new-method schools are substantiated from a scientific and pedagogical perspective, emphasizing the priority of systematicity, effectiveness, and humanistic principles in education. The article also interprets the importance of improving literacy and mastering modern sciences, including European and Russian knowledge systems, as an integral part of the author's conceptual framework.

Key words: Ishaqkhan Ibrat Jadidism, scientific progress, traditional schools, new-method schools, education system, pedagogical reform, literacy, enlightenment, publicism, didactics, teaching methodology, social development.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy muhitida yuz bergan o'zgarishlar, avvalo, ta'lim tizimi va ilm-fan rivoji bilan bevosita bog'liq

edi. Bu davrda shakllangan jadidchilik harakati millatni taraqqiyot sari yetaklashda ma'rifatni asosiy omil sifatida ilgari surdi. Mazkur jarayonda Is'hoqxon Ibrat alohida o'rin egallaydi. Uning "Eski maktablar xususida" maqolasi nafaqat tanqidiy ruhga ega publitsistik asar, balki ilmiy-pedagogik qarashlarni mujassam etgan muhim manba sifatida baholanadi [3:187].

Mazkur maqolada Ibrat eski maktab tizimini tahlil qilib, uning kamchiliklarini ochib beradi hamda ilm-fan taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan yangi ta'lim modelini asoslab beradi. Ushbu ishning maqsadi – Ibrat maqolasida ilm-fan taraqqiyoti g'oyasining qanday ifodalanganini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

- Eski maktab tizimining tanqidi: ilmiy asosdan yiroqlik muammosi

Ibrat maqolasida eski maktab tizimi keskin tanqid qilinadi. Muallif ta'lim jarayonining samarasizligini quyidagi fikr orqali ochib beradi: "besh-o'n sanalar (5–10 yil) … bir harf ham o'quv-yozuv bildirmay, umrlarini barbod qilib yotmoqqa taqviyatgina bo'ladur" [1:12]. Ushbu iqtibosdan ko'rinadiki, muallif ta'limning asosiy mezoni sifatida natijadorlikni belgilaydi.

Ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim jarayonining samaradorligi o'quvchining bilim, ko'nikma va malaka hosil qilishi bilan belgilanadi. Ibrat esa eski maktablarda aynan shu jihat yo'qligini ko'rsatadi. Demak, u ta'limni natijaga yo'naltirilgan tizim sifatida tushunadi, bu esa zamonaviy didaktikaning asosiy tamoyillaridan biridir.

- Zo'ravonlikka asoslangan pedagogika va uning inkori

Maqolada eski maktablardagi o'qitish usullaridan biri sifatida jismoniy jazoga asoslangan tizim tanqid qilinadi: "kaltak, qamchi yo'q bahonasi-la…" [1:13]. Bu holatni Ibrat faqat ijtimoiy muammo sifatida emas, balki pedagogik inqiroz sifatida talqin qiladi. Chunki zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan

ta'lim jarayoni insonparvarlik, motivatsiya va ongli o'zlashtirishga asoslanishi lozim. Jazo esa bilim olishga emas, qo'rquvga asoslangan muhitni yuzaga keltiradi.

Ibratning bu qarashi uning ilg'or pedagogik tafakkur egasi ekanini ko'rsatadi. U ta'lim jarayonida shaxsga hurmat, erkin fikrlash va ongli o'rganishni ilm-fan taraqqiyotining zarur sharti sifatida ko'radi.

- Islohotlarning yuzakiligi va tizimli yondashuv zarurati

Muallif mavjud islohotlarga ham tanqidiy yondashadi: "bu mas'alalar ming marotabalar isloh etilsa-da, bekor, behudadur" [1:12]. Bu fikr Ibratning muammoni chuqur anglaganini ko'rsatadi. U ta'lim tizimidagi kamchiliklarni tashqi o'zgarishlar bilan bartaraf etib bo'lmasligini, balki tub, konseptual islohotlar zarurligini ta'kidlaydi.

Ilmiy nuqtai nazardan, bu yondashuv tizimli islohotlar konsepsiyasiga mos keladi. Ya'ni ta'lim tizimi quyidagi komponentlar asosida yangilanishi lozim:

- ✓ o'quv mazmuni (darslik va fanlar),
- ✓ metodika (o'qitish usullari),
- ✓ kadrlar (o'qituvchi saviyasi),
- ✓ boshqaruv va tashkiliy tizim. Ibrat aynan shu komponentlarning eskirganini nazarda tutadi.

- Yangi usul maktablari: ilm-fan taraqqiyotining asosiy omili

Ibrat ilm-fan taraqqiyotini ta'minlashning asosiy yo'li sifatida yangi usul maktablarini ilgari suradi: "eski maktablarimizni asoslaridan yiqib, joylariga tartib va intizom bilgan yangi usul domlalarning himoyasida bo'lgan maktablar vazn etmak lozimdur" [1:11]. Bu fikrda bir nechta muhim ilmiy g'oyalar mujassam:

- ✓ ta'limda tartib va tizimlilik;
- ✓ professional pedagog kadrlar;

- ✓ zamonaviy metodika;
- ✓ yangicha mazmundagi ta'lim.

Jadid maktablari aynan fonetika asosida savod o'rgatish, qisqa muddatda o'qitish va dunyoviy fanlarni kiritish orqali ilm-fan rivojiga xizmat qilgan. Ibrat ushbu modelni qo'llab-quvvatlab, uni milliy taraqqiyotning asosi sifatida ko'rsatadi.

- Amaliy faoliyat va tajriba asosidagi xulosalar

Ibrat o'z fikrlarini faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tajriba orqali ham asoslaydi: "men o'zum ham … bolalarni eski maktabda hech bahra topmay … maktab qilib berdim" [1:13]. Bu yerda muallif ilmiy kuzatuv va tajriba metodidan foydalanadi. U eski maktab natijasiz ekanini amaliy tajriba orqali tekshiradi va yangi maktab tashkil etib, muammoning yechimini ko'rsatadi. Pedagogik tadqiqot nuqtai nazaridan bu empirik yondashuv bo'lib, muallifning ilmiy tafakkurga ega ekanini ko'rsatadi.

- Savodsizlik muammosi va ijtimoiy tanqid

Maqoladagi eng ta'sirli o'rinlardan biri quyidagicha: "alif nima?' degan savolga "kaltak" deb javob beruvchilar…". Bu misol orqali Ibrat nafaqat ta'lim tizimini, balki jamiyatdagi umumiy savodsizlik darajasini ham tanqid qiladi. Bu yerda kinoya usuli orqali ilmiy savodsizlikning achinarli oqibatlari ochib beriladi.

Ilm-fan taraqqiyoti uchun esa eng asosiy shart – savodxonlikdir. Demak, Ibrat nazarida savodsiz jamiyat taraqqiy eta olmaydi [2:38].

- Jahon ilm-fani va integratsiya g'oyasi

Ibrat zamonaviy ilm-fanni o'zlashtirish zarurligini alohida ta'kidlaydi: "Agar Rusiya ilmlarini bilmak darkor bo'lgan holda…" [4:134]. Bu fikr uning global tafakkurga ega ekanini ko'rsatadi. U milliy rivojlanishni jahon ilmiy yutuqlari

bilan uyg'un holda tasavvur qiladi. Bugungi kunda bu yondashuv "ta'limning internatsionallashuvi" deb ataladi. Ibrat esa bu g'oyani o'z davridayoq ilgari surgan.

Is'hoqxon Ibratning "Eski maktablar xususida" maqolasi, avvalo, o'z davrining ta'lim tizimini chuqur tahlil qilgan va uni ilmiy asosda tanqid etgan muhim manbalardan biri sifatida ajralib turadi. Muallif eski maktablarning samarasizligini aniq dalillar orqali ochib beradi. U bolalarning yillar davomida o'qib ham savod chiqara olmasligini ko'rsatib, bunday tizim jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmasligini isbotlaydi. Bu orqali Ibrat ta'limning asosiy vazifasi – real bilim berish va shaxsni rivojlantirish ekanini ta'kidlaydi.

Shuningdek, maqolada ta'lim jarayonida qo'llanilgan zo'ravonlik usullari keskin qoralanadi. Ibrat kaltak va qamchiga asoslangan o'qitish usuli bolada na bilim, na qiziqish uyg'otishini, aksincha, uni ruhiy jihatdan sindirishini anglatadi. Bu fikrlar orqali u insonparvar pedagogika g'oyalarini ilgari suradi va ilm-fan rivoji faqat erkin va ongli ta'lim orqali amalga oshishini asoslaydi.

Muallif ta'lim tizimidagi muammolarni yuzaki islohotlar bilan hal qilib bo'lmasligini ham chuqur anglaydi. U eski maktablarni qanchalik ko'p "tuzatish"ga urinishmasin, natija bermasligini ta'kidlab, tubdan o'zgarish zarurligini ilgari suradi. Bu esa Ibratning masalaga tizimli yondashganini, ya'ni ta'lim mazmuni, metodikasi va o'qituvchi saviyasini bir butun holda ko'rganini ko'rsatadi.

Maqolaning eng muhim jihatlaridan biri – yangi usul maktablari g'oyasining ilgari surilishidir. Ibrat zamonaviy, tartibli, bilimli o'qituvchilarga asoslangan maktablarni jamiyat taraqqiyotining asosi deb biladi. U nafaqat bu g'oyani ilgari suradi, balki o'z amaliy faoliyatida ham uni qo'llaydi [3:189]. Bu esa uning

qarashlari shunchaki nazariy emas, balki hayotiy va tajribaga asoslangan ekanini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, Ibrat savodsizlik muammosini jamiyatning eng katta to'siqlaridan biri sifatida ko'rsatadi. Oddiy savollarga ham javob bera olmaydigan o'quvchilar misolida u ta'lim tizimining naqadar inqirozga uchraganini ochib beradi. Shu orqali u ilm-fan taraqqiyoti uchun, eng avvalo, savodxonlik darajasini oshirish zarurligini uqtiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, Ibrat o'z fikrlarida faqat mahalliy doira bilan cheklanib qolmaydi. U zamonaviy ilm-fanni, xususan, rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish zarurligini alohida ta'kidlaydi. Bu esa uning keng dunyoqarashga ega bo'lganini va milliy taraqqiyotni global ilmiy yutuqlar bilan bog'liq holda tasavvur qilganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Is'hoqxon Ibrat ushbu maqolasida ilm-fan taraqqiyotini jamiyat rivojining eng muhim omili sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, haqiqiy taraqqiyotga erishish uchun eskicha qarashlardan voz kechib, zamonaviy, ilmiy asoslangan ta'lim tizimini yaratish zarur. Shu jihatdan qaraganda, Ibratning qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, u ilgari surgan g'oyalar zamonaviy ta'lim tizimining asosiy tamoyillari bilan uyg'unlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dolimov U. Is'hoqxon to'ra Ibrat. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
2. Dolimov U., Jabborov N. Is'hoqxon Ibrat. – Toshkent: Zabarjad media, 2022.
3. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Ахмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004.
4. Исъҳоқхон Ибрат. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005.

5. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.

6. Dilshoda, A. (2025). MUHAMMAD YUSUF IJODINING ADABIYOTIMIZDA TUTGAN O 'RNI. Global Science Review, 1(1), 388-392.

7. Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).

8. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.

9. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). SAB'AI SAYYOR" DOSTONINING BOBLARI BO'YICHA TAVSIFI. *Shokh Articles Library*, *1*(2).